

## Francisco José Goya y Lucientes

Miroslav Krleža

Goya abban az évben született, melyben II. Károly utódát, V. Fülöpöt temették el az Eskorialban. A gyöngé elméjű, utolsó tiszta Habsburg véré sarjat a spanyol trónon (1746-ban). Ebben az évben lett Voltaire, a „gentilhomme de la chambre du roi”, kegyvesztett, és hagyta el örök időkre a francia udvart. Az európai intellektuális glóbusz számára igen jelentős év volt tehát ez, melyben egy Voltaire, Versailles-nak hátat fordítva, elindult azon a dicső úton, melyen később a Bastille betört kapuján át tömegek találtak kiutat. Goya a habsburgi gyászinduló hangjai mellett született, és Spanyolország akkor már, mint hajó a hajótörésben, teljes százötven év óta lassan s alig észrevehetően süllyedt. A földgolyó, melyet a katolikus spanyol Habsburgok mint koronázási almát tartottak imperátori kezükben, lassacskán angol kalmárok, protestánsok kezére jutott. Amikor Thomas Hobbes született, az óceánokon még a spanyol II. Fülöp győzhetetlen flottája uralkodott, mint ahogy ma uralkodik Nagy-Britannia királyának győzhetetlen flottája a glóbuszon. Napjaink még mindig telve vannak ez értékes koronázási alma fölötti uralomért folyó drámai eseményekkel. Ófelsége Nagy-Britannia királya koronázási ornátusban még mindig kezében tartja azt mint szimbolikus tulajdonát, és egy Thomas Hobbes világ-nézete még mindig nem győzte le a Kopernikusz és Galilei előtti idők középkori sötét kísérteteit. Hobbes még egy tisztán feudális század gyermeke, s mikor ő, aki Bacon és Descartes kortársa, kilencvenedik életévében meghal, már le vannak fektetve a materializmus és empirizmus alapvonalai, s Cromwell árnyéka mint a republikanizmus túl korai szimbóluma, letűnik a láthatáron. Ez a cromwelli szimbólum jelentkezik száz esztendővel később Rousseau koncepcióiban, az U. S. A. Függetlenségi Deklarációjában (1776), a jakobinizmusban. Hobbes élete első szakaszában még ellenforradalmi emigráns Párizsban II. Károly udvarában, a maga ateista leviátáni követ-

kezetéseikhez mint tiszta galileista jut el, s a köztársasági Angliába amnesia alapján tér vissza! Az ellenforradalmár és rojalista Hobbes Cromwell republikájában talál menedéket a rojalizmus és a Stuartok elől. Nincs az utolsó háromszáz évben európai intellektus, aki a maga nyugtalanító belső problémáinak nem ezt a vonalát írta volna le, Hobbestól Goyáig, Goyától Tolsztojig ezek a menekülések jellemzik az európai elmék szakadatlan válságait.

Goya tizenhárom éves volt és disznópásztor, amikor a szerencsétlen V. Fülöp utódjának, VI. Ferdinándnak bebalzsamozott testét az Eskorialban örök nyugalomra helyezték. Ez az V. Fülöp mint sakkfigurákat vesztette el sorban egyik provinciáját a másik után királyi címere arany és vörös mezőin; vörös-fekete szicíliai sasok és kék-ezüst burgundi liliumok, pármái arany liliumok és toscanai arany golyók, ezek a fényes szimbólumok napról napra mind idegen kézre és idegen zászlók alá jutottak. A brabanti és flandriai oroszlán a koronás vörös oroszlánt a királyi címer aranyozott kasztíliai erődje előtti kék pázsiton odahagyta szomorú magányosságra. Így telt el Goya első ifjúsága a fekete zászló, az udvari gyászok és a spanyol dicsőség és hatalom külpolitikai hanyatlása jegyében.

VI. Ferdinándot III. Károly követte, akinek uralkodása alatt Goya olyan magasra emelkedett, hogy bejuthatott az udvari ceremónia legmagasabb szertartásába: megengedtetett neki, hogy az infáns fényes személye előtt térdet hajtson és megcsókolja annak kesztyűjét. III. Károly utóda, IV. Károly uralkodása idején Goya udvari festő lett, és több mint százezer reált keresett évente. Harmincéves volt, amikor Boston elesett (1776-ban), és negyvenhét éves, amikor XVI. Lajos feje lehullott. Goya megérte IV. Károly bukását, Napóleon betörését, Bonaparte Józsefnek, az okkupátornak megkoronázását és uralkodását; a francia megszálló visszavonulása után, amikor VII. Ferdinánd visszatért a spanyol trónra, Goya megmaradt udvari festőnek. A bonapartizmus és a felkelés, az összeomlás, a polgárháborúk és restaurációk valamennyi bonyodalma és fordulata alatt ő a madridi udvarban maradt, és szemlélte, mint emelkednek és bukhatnak el fantomokként a dinasztiák. Nyolcvanadik évét töltötte be, amikor, mint Tolsztoj, megcsömörülve a hazugságoktól, emberi butaságoktól és bűnöktől, elhagyta a madridi udvart, átszökött a határon, és meghalt az emigrációban (1828). Goya halála már a XIX. század (Lafargue szerint „a polgári osztály százada”) első negyedébe esik, amikor Daumier ugyanolyan élesen elemezte az újonnan keletkezett polgári réteget, mint ahogyan Goya boncolgatta a feudálisat.

Hobbestól Voltaire-ig, Goyától Tolsztojig az emberi gondolat mint szövetnek tör át a sötétség hatalmas komplexumain, és győzedelmesen jut el esztétikai és szociális objektivizálódások kristályosodásában a megismerésig. A XVIII. század a zene és a matematika, Kant és Mozart százada volt, az eszmék és a kontemplatív elemzés. a Bastille-nak és Goya palettájának százada. A madridi barokk udvarnak ez a zseniális szatirikusa hatvan évig élt az udvari légkörben, és végül mégis erőt vett magán, és elmenekült a magányba, hogy ott méltósággal és tisztán haljon meg. A nyolcvanéves süket aggastyánnak ez a menekülése a valóságtól, ez az utolsó vertikális a vég előtt, szimbolikus motívum, s e merész vonásban, mely egyenest a halálba vezet, benne van annak a drámai eseménynek a mágiája, mely évszázadokat képes fascinalni.

Sokat gondolok Goyára ezekben a napokban (1927). Tizennégy évvel ezelőtt nagy hősi pentológiáról álmodtam, hősokról, akik úgy álltak előttem, mint Rodin Balzacja, körvonalakban inkább, mint reliefszerűen, felhő inkább, mint valóságos élmény. Meg akartam írni Krisztust, Jézus Krisztust hold-

világban, ahogy sír az asszonyért, és sírása olyan, mint minden más emberé holdvilágban, olajfák közt, mikor a nő haja úgy illatozik, mint a drága kenőcs. Abban az én Krisztusomban sok volt az én saját, szubjektív, húszesztendő holdfényemből, átítatva fiús, romantikus messianizmussal, mely kék nyári éjszakákon gyötri az embert, mikor vörösen és patétikusan kel föl a telihold a hegyoldalak fölött, akár valamely Heredia-szonett utolsó strófája. Arról a Krisztusról írva nem kerekedtem fölébe Zarathustra lebegő árnyékának sem, s abban a wilde-i verbalizmusban és jacobsenes szentimentális éji elomlásban Kranjčevićnél és Renannál nem jutottam tovább. Amit a Legendában nem tudtam rögzíteni, Michelangelóban és Kolumbusban akartam megoldani. Őt óriást akartam megrajzolni, őt monumentális figurát: Krisztust, Michelangelót, Kolumbust, Kantot és Goyát. Krisztus, Michelangelo, Kolumbus felhőként foszlottak szét. Kant tervnek maradt, ahogy őt Nagy Frigyes kaszárnyájában gondoltam el (a jakobinus, aki önmagával hosszú téli éjszakákon át vég nélküli hosszú monológokat folytat). Francisco José de Goya y Lucientes pedig jelentkezik időről időre mint egy régi seb. Én magam elvesztem e természet fölötti koncepciókban (mint ahogy természetes is), túl nagy volt az aránytalanság közöttünk, és mégis Goya alakja gyakran kísért, és ez a szerencsétlen, süket aggastyán gyakran oly világosan szól hozzám, hogy hallok minden egyes szavát, és értem minden gondolatát, a legrejtettebbet is, és csodásan érzem rézkarc-tűjének minden vonását. Goyát ma már nem úgy nézem, mint szimbolikus gobelint, melyen a brokátok és az aranyos lilomok masszív sötét színei mint az áradó beszéd ékességei a legfontosabbak; így nézve, már nem ömlik dekoratívan a holdvilág, mint a Legenda zöld vízesése, és nem üvöltenek a hajótöröttek kórusai, mint a Kolumbusban. Goya ma az én számomra halk és megbékélt hangja egy aggastyánnak, aki utolsó útjára, a száműzetésbe készült. Igen, lehet, hogy a bortól hevült vér lázában ki fog még törni démonikus temperamentuma, hogy kezébe veszi még az ecsetét és palettáját, hogy megverekedjék a szelmalmokkal, főképpen azonban: egy szürkület molljában végződik minden, halkan, mint mikor kialszik a gyertya, és a nappal első foltjai tűnnek fel a horizonton.

**M**it ábrázol valójában és mit jelent Goya rézbe metszett műve? A Los Caprichos, a La Tauromaquia, a Los Desastros de la Guerra? Ez a trilógia élő húsba metszett gyónás és az embernek mély, vallomások beszélgetését jelenti önmagával. Véres tüvel szúrta mindezt a madridi királyi udvar clair-obscurjébe, melyben aranykeretes tükrök ragyogtak, és Velasquez korának brokátjaiban, selymeiben és csipkéiben királyok és királynék képmásai csillogtak a falakon.

Goya száz meg száz rézmetszete mindig és mindig egy és ugyanazt mondja, mint ahogy az a hetvenéves agg ember is (epikureista, százegynéhány kilós jelenség) szakadatlanul egyre mélyebben ásott magába, és egyre új megismeréseket és új igazságokat hozott napfényre. Goya asztmás, puhán kövér, zsíros tokájú ember volt, petyhüdt zacskókkal a szeme alatt, s abban az élősdi, udvari életben, hercegnőkkel szerelmeskedve, királyi pástétomokon hívza, nehéz boroktól meg-megrészedve, az intrikáknak és álarc mögé rejtőzött életeknek abban a szövevényében a tűjével mérte az emberi butaság, borzalom, és perfidia mélységeit. Vízióiból megcsap a pokolnak és a részegségnek a szaga. Sírban és bolondokházában rajzolták őket. Ebben a műben benne van egy szuverén agg kétségbeesése, aki ötven éven keresztül udvari festőként keveredik el a királyi udvarban, udvari ebédeken vesz részt, az udvari szertartásosság előírása szerint viselkedik, és teljes ötven éven keresztül hallgatja, ahogy idéltlen alakok, ringyók és disznók mint

dilettánsok játsszák meg hercegi és generálisi kosztümökben udvaronci, talpnyalói és cselszövői szerepüket. Goya hallotta VI. Ferdinánd halálharangját, és ott, azokban a termekben vett részt az udvari ájtatosságban, amikor lehullott XVI. Lajos francia királynak a feje. (Akkoriban az egész udvar minden este litániázva könyörgött a jakobinusoktól való megmentéséért!). Jöttek aztán azok a jakobinusok is, részeg bonapartisták, bárdolatlanok, generálisok, akik az asztalkendőbe fűjták az orrukat s a sarkantyúkkal a szőnyegekbe hasítottak, s most VII. Ferdinánd ül ismét ugyanazon az aranyos széken, amelyen Bonaparte ült, előtte a nyálas III. Károly, Goya pedig ott áll derékban meghajolva, palettával a kezében a vászna előtt, stasztál, iszik, s állandóan azt érzi, hogy egyre erősebben és egyre elementárisabban jelentkezik benne egy kimondhatatlan utálat. Királyokat és királynékat, hercegeket és generálisokat, bíborosokat és udvarhölgyeket fest, és egy-egy pillanatra úgy rémlik neki, hogy ezeknek az arannyal hímzett ruhájú lakájoknak, akik alkonyatkor hordják a szalonokban a gyertyatartókat, mint a csontvázaké, olyan a koponyájuk. Festi ezeket a beteg nőket, udvarhölgyeket a derengő félhomályban, ivás és tánc után, amikor az ablaküvegek „kékre festődnek, s ezek a női combok, ezek a muskétás tisztái alakok (és a halotti dobpergés valahol valamely négyszögű börtönudvarban valamely elítélt halála előtt), mindez beleolvad egy kétségbeesett kompozíció vulkanikus vérkeringésébe.

Goya rézkarcaiból kiérződik a categoricus imperativus: mindezt meg kell festeni, hogy nemzedékek és nemzedékek még láthassák, milyen volt a spanyol udvar Madridban, amikor ott Goya úr mint udvari festő festett. Goya hátulról dőf kést modelljeibe, gyilkolja saját alakjait, és portréiből mérhetetlen elementáris gyűlölet tör ki e királynék, udvarhölgyek, bíborosok, generálisok és hercegnők iránt. Ő látta ezt a ragyogó kíséretet intim, kulisszák mögötti életében, ott, ahol még a királyok is piszkálják az orrukat, és mindaz az alávalóság, hazugság, alamuszóság és korrupció, a gáncsoskodások, gyilkosságok, botrányok, megtört jellemek, eltaposott sorok, megerőszakolt nők, a gonoszságnak és fürtelemnek, tűzvészeknek és szerencsétlenségeknek, akasztófáknak és halomralövéseknek az az egész piramisa, a gonosztetteknek, büntényeknek és bűznek az az egész káosza ott állt előtte élő modellként teljes ötven éven keresztül. Azok a generálisok és püspökök nála papagájok, majmok, kaméleonok, vámpírok és szamarak fejét viselik, és ez nála nem valami shakespeare-i Szentivánéji álom scherzója, hanem egy fausti pokoli látnokság iszonyata, melyben boszorkányok lovagolnak seprűnyélen és a kéményekben teatrálisán süvít a vihar. Don Quijote-nak ezt a földijét éjszakánként az ördög marcangolta, s műhelyének falait az ő vére és húsa fröcskölte be, úgyhogy az a helyiség inkább hasonlított vágóhídhöz, mint egy festő műterméhez. Goya varázslóként vándorolja be az éji tereket. Magasan Madrid fölött suhog a légben fantáziája selyem ballonként, valahol mélyen alant az Eskorial megvilágított ablakai csillognak, a sötétben hallani a madridi kutyákat, ott az anyag felett pedig a csillagok és a földgolyó közötti térben gyermeckyilkos anyák röpködnek, halott és legyilkolt, „megkopasztott” gyermekek (Ya Van Desplumados), boszorkányok és hosszú, szőrös szárnyú denevérek. Ő újjával mezítlábos akasztottakat lóbált meg fűzfaágakon; nézte ahogy citromsárga fénysávok kúsznak a földön, és csillog a katonapuskák acéja valamely titkos és sürgős éjszakai itéletvégrehajtáskor: megbőszült vaddisznóként agyarával szagatta szét dühösen a matériát, a meztelen nőket és lovasokat festett, kísérteteket és frátereket, szenteskedő banyákat és inkvizitorokat, s rézkarcaiból nagy megrészegültség és zseniálisan hidegvérű és látszólag érzéketlen kontempláció nagy kegyetlensége szól.

Voltak Goyánál is ürességek és intermezzók, amikor elhagyta ereje, mint a sebzett bikát a porondon, és asztmás kövér öreg emberkeként sóhajtozott, aki hízásnak adja magát, és elmerül a saját hájában. Érezte Goya, hogy gyöngül az akarata, hogy napról napra egyre inkább szétmállik, mint valami néember, s míg az igazinak és valóságosnak pokoli látomásai gyöttrik, öreg hercegnőkkel és márkinékkal dominózik. Kell, hogy ez a belső harc benne magában egyre súlyosabbá és végzetesebbé váljon, mint Tolsztojnál is, mikor utolsó vallomását írta, hallgatva Jasznaja Polyana nyitott ablakán keresztül grófnők és gavallérjaik vidám kiáltozását a tenispályán. Érezte Goya a mély kontrasztot a maga fizetett udvari bolond és lakáj élete között, akit uralkodók bőrkesztyűjükkel veregetnek joviálisan vállon (mint kutyát vagy lovat) és a között a tisztánlátás között a maga intim magányában, rézkarctűjével kezében, az éjszakai csöndben, amikor az ember a dolgokat visszavonhatatlanul igazán és tisztán látja. Hiszen ő egy háta mögötti asztrális perspektívából szemlélte a világot, ezt a kolosszust, s ő, aki bíborosokat látott redves kötélén táncolni a világi csőcselék előtt (Que se rompe la cuerda), akinek számára egyházi szónokok papagájok, udvarhölgyek ringyók és kerítőnők voltak, aki érezte az ártatlan gyermek sírását, miközben a részeg szoldateszka az anyját gyilkolja, ő ugyanakkor udvari arcképfestő is volt, és fényes győzelmi díszruhába öltözött királyoknak és hadvezéreknek a festője.

Biztos, hogy királyi modelljeit belül magában mezteleneknek látta, és átlátott rajtuk, s hogy belső magatartása ezekkel az urakkal szemben nem volt a beteg, süket kis öreg emberé, aki reszkető hangon rimánkodik egy pár zecchinóval több stipendiumért. Ezeket az embereket ő úgy szemlélte, mint a tigris, foszforeszkáló merőleges pupillával, saját szerepe pedig mint udvari festőé és a vásznon való udvari hízelkedése emlékeztette annak a bizonyos utolsó csigolyának, melynek a kutyánál fark a neve, szégyenteljes csóválására. Azokat a szégyenletes megalázkodásokat, szolgai hajlongásokat, fogatok, négylovas hintók, lovak, lakájok előtt, azt a hajadonfótt való kúszást azok előtt az üvegszemű udvari viaszbábok előtt, mindezt ő veszettül gyűlölte és megvetette, s rézkarcai e gyűlöletnek és megvetésnek a dokumentumai. Udvari bútordarab, szolga, vásárolt tárgy volt, és rendelésre festett hadvezéreket és generálisokat, amint hősiesen ülik meg a lovat a vásznon, zászlók és trombiták üdvözlik őket, aranszékeken terpeszkednek, magában pedig (belül) úgy tekintett ezekre az urakra, mint alávaló gyilkosokra és véres gonosztevőkre. Utolsó leheletéig harcolt azért, hogy köpjön minderre és hogy elszökjön, s emigránsi vége Bordeaux-ban schopenhauerosan sötét és reménytelen. Győzött benne végül is a szabad ember, s ő megtalálta egyensúlyát, de az emigráció árán. Így élt emigránsként még négy évig, s meghalt idegen országban, ahol a mai napig is nyugszik. Spanyolország, Kolombust láncra verte, Goyát pedig száműzte. Loyola és Habsburg szerencsétlen országa!

Sinkó Irma fordítása